

művészet nem új, posztmodern problémákat vet fel, hanem ezen eredendő problémák tudatosítója, amely több eltérő választ szül.

Nagyon is van különbség ugyanis az 1970-es évek művészete és a mai között. Ez azonban nem a modern-posztmodern ellentétében áll, hanem az érzékelhető új felosztásban, az esztétika rendjén belül két, különféle újrafelosztási logikából. Az egykori dialektikus ellentéteket a mai művészet tiszta heterogeneitásba fordítja át. A felosztás logikájának megváltoztatása azonban ma éppúgy politikai feladat, mint egykor, amikor ennek dialektikus felfogása még az emancipáció ígéretével járt együtt.

BAGI ZSOLT

Segregation – Integration – Assimilation

RELIGIOUS AND ETHNIC GROUPS
IN THE MEDIEVAL TOWNS OF CENTRAL
AND EASTERN EUROPE

Edited by Derek Keene, Katalin Szende and Balázs Nagy. Ashgate, Surrey, 2010. 263 old.

A mai ember számára ismerősen csengő szavak adják a neves kiadó által közreadott kötet címét, amely a Közép-európai Egyetemen 2003-ban tartott konferencia előadásainak többségét (összesen tizennégyet) tartalmazza. De vajon a középkor viszonyairól beszélve ugyanazt értjük-e a címben foglalt fogalmakon, mint a mai – szociológiai – irodalom? Részben igen, részben nem. Igen, hiszen társadalmi elkülönülés, beilleszkedés és kulturális vagy nyelvi hasonulás nyilván akkor is volt. Mégis érdemes óvatosan bánni ezekkel a fogalmakkal, mivel a középkori társadalmak bizonyos szempontból sokrétűbbek voltak, Közép-Európában pedig – amelyről a kötet legnagyobb része szól – a jogi, nyelvi vagy éppen vallási különbözőség mindennapos volt. Az elkülönülés gyakran önkéntes volt, társadalmi csoportokat viszonylag ritkán rekesztettek ki, s akkor többnyire

vallási okokból. Ezzel együtt nyilván az integráció és az asszimiláció jelene is bizonyos fokig eltér a maitól. A nyelvi asszimiláció nem járt feltétlenül a sajátos kultúra és identitás feladásával – például a magyarországi kunok és jászok esetében –, ugyanakkor a kulturális, „politikai” asszimiláció sem kapcsolódott össze szükségszerűen a nyelvváltással. A budai német és magyar polgár, az alföldi mezővárosok magyar lakója, a felső-magyarországi szláv falvak vagy az erdélyi Szászföld népe egyaránt hungarusnak tartotta magát, miközben saját közösségének nyelvét beszélte. Egyértelmű különbséget ebben az esetben is a vallásváltás jelenthetett: a zsidó származású Ernuszt család vagy a csulai, román eredetű, ortodox Móre familia jó példa erre a fajtájú asszimilációra. Igaz, példájuk annyiban biztosan nem tipikus, hogy mindkét család a legmagasabb méltóságokra emelkedett, ráadásul egy generációval a vallásváltás után mindkét család adott egy-egy püspököt is a magyar egyháznak.

A tanulmányok értékelésekor figyelembe kell venni, hogy forrásbázisuk rendkívül heterogén, töredékes, gyakran egyoldalú és statisztikai értékelésre alkalmatlan. Modern szociológiai munka ilyen forrásadottságok mellett elképzelhetetlen – de a szerzők célja nem is ez volt. Számot vetve a lehetőségekkel, mindenki igyekezett néhány mozaikdarabot illeszteni az egészbe, és a kötetet végigolvasva meg kell állapítanunk, hogy érdemes volt fáradozniuk. A kép korántsem teljes ugyan, ám töredékességében is igen érdekes és továbbgondolásra érdemes.

Derek Keene bevezető, a témákat részben elővételező és összefoglaló, a kérdéseket felvető tanulmánya (*Introduction: Segregation, Zoning and Assimilation in Medieval Towns*) után Felicitas Schmieder írásának (*Various Ethnic and Religious Groups in Medieval German Towns?*) már a címe is sokatmondó: vajon beszélhetünk-e egyáltalán különféle etnikai és vallási kisebbségekről a német városokban? A szerző válasza igenlő, mégis elgondolkodtató, mennyire kevés és indirekt forrásra tudott csak támaszkodni, és – a zsidóságot leszámítva – mennyire rejtve maradtak ezek a társadalmi csoportok a német városokban.

Akárcsak Schmieder tanulmányában, Anti Selartnál (*Russians in Livonian Towns in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*) is felbukkan a német (*deutsch*) és nem német (*undeutsch*) városi lakosság közötti különbségtétel, amely a XIV. századtól fokozatosan ellentétte erősödött. A viszonylag kései városfejlődés Livóniában (a mai Észtország és Lettország területén) együtt járt a kései krisztianizációval, valamint a nyugati és a keleti egyház konfliktusokkal terhelt találkozásával, ami az adott közegben az említett nyelvi különbségtételben fejeződött ki. Jól rávilágít a késő középkori és kora újkori német polgárság értékítéletére az a tény, hogy Luther a Biblia fordításában a latin *barbarus*t még ugyancsak *undeutsch*nak fordította. Miközben nem németek folyamatosan jelen voltak a livóniai városokban, a tanulmány címében is említett orosz népesség a XIV. század végétől nem szerepel a forrásokban, ami arra utal, hogy lélekszáma ekkora már jelentéktelen lehetett.

Hasonló kérdéseket, katolikusok és ortodoxok, jövevények és őslakosok ellentéteit feszegeti Olha Kozubskaja-Andrusiv tanulmánya (*„propter disparitatem linguae et religionis pares ipsi non esse...” Minority Ethnic Groups in Medieval and Early Modern Lviv*). A szerző megfogalmazása szerint, miután a Lengyel Királyság a XIV. század végén végleg bekebelezte Halicsot, a lengyel királyok által behívott, rendkívül tarka városi lakosság (németek, lengyelek, örmények, zsidók, görögök, vlachok, karaiták, tatárok) idegen szigetként élt az ortodox ruténok tengerében. Ilyenformán a lvivi örmények, ruténok és zsidók – akikről a szerző részletesebben beszél – valójában a kisebbség kisebbségei voltak. Közülük az újkort csak a zsidók érték meg autonóm vallási közösségként, a másik két csoport sorsa a fokozatos asszimiláció lett.

Petrovics István (*Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary*) a dél-magyarországi városok népességét vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy ebben a régióban az idegen (vallón, olasz, német) telepéseknek kisebb szerep jutott a városiasodásban, mint az ország más

részeiben. Itt a városi fejlődést igen korán, már a XIV–XV. század fordulójától befolyásolta az ottomán terjeszkedés, de a középkorban a hospesek távolmaradására vagy éppen eltűnésére, asszimilációjára (Nagyolaszi) jóval erősebben hatottak a gazdasági tényezők. A dél-magyarországi városok (Szeged, Lippa, Temesvár) esetében külön figyelmet érdemel a török hódítás utáni etnikai átrendeződés, aminek következtében például az 1554-ben még magyar többségű Temesvárott a magyar népesség hamarosan csak kisebbséget alkotott. A vidék népességének összetétele már a XV. században jelentősen átalakult a török elől menekülő szerb és román lakosságnak köszönhetően.

Egy sajátos közeget, a középkori Magyar Királyság legjelentősebb városának, Budának etnikai összetételét veszi górcső alá Végh András (*Buda: The Multiethnic Capital of Medieval Hungary*). A szerző, aki a középkori Buda topográfiáját monográfiában is feldolgozta, lényegre törően mutatja be a város különféle etnikai csoportjait (németek, magyarok, zsidók, olaszok) és szerepüket a város társadalmi és gazdasági életében. A források hiánya miatt a társadalmi kapcsolatrendszer és esetleges etnikai jellegük alig vizsgálható. Az vizont világos, hogy a városban élő, különféle etnikumú – részben különböző vallású – közösségek térben is elkülönültek egymástól, bár Buda esetében éles határokat nem lehet húzni, még a zsidókkal kapcsolatban sem.

Bizonyos mértékig megnehezítette saját dolgát Boris Golec, aki a mai Szlovénia területén található késő középkori városok etnikai összetételét tárgyalja tanulmányában (*Late Medieval Ethnic Structures in Slovenia*). Ez a terület ugyanis egészen a legújabb korig sohasem alkotott egységes egészet, ráadásul míg Carniola tartományának csak töredéke esik kívül a mai országhatáron, addig Stájerországnak a fele tartozik Ausztriához. Így két, részben eltérő hagyományú terület városait hasonlítja össze anélkül, hogy az északstájer városokat figyelembe venné. Tanulmánya ennek ellenére sok érdekes részlettel szolgál a városok és a vidék etnikai különbségeiről és a két egykori örökös tar-

tomány közötti eltérésekről. Magyar szemmel pedig különösen megfontolandó, milyen kevés és milyen kései források alapján dolgozhatott a szerző, bár a vizsgált terület a forrásokban „köztudottan gazdag” Német-római Birodalomhoz tartozott szinte megszületése óta – igaz, a birodalom távoli periferiájaként.

Az Adriai-tenger mellékének egyik legjelentősebb városa, Dubrovnik kisebbségeiről szól Zdenka Janeković-Römer tanulmánya (*Gradation of Differences: Ethnic and Religious Minorities in Medieval Dubrovnik*). A város – mely a XV. század elejétől a Magyar Királyság kevés megmaradt dalmáciai birtokának legtávolabbi-ka – többszörösen is határhelyzetben volt. Életét éppúgy meghatározta a szláv, nem katolikus hátszázggal fennálló kapcsolata, mint a velencei, a magyar, a bizánci – később oszmán török – politikai érdekek, a balkáni fejedelemségek konfliktusai, és persze nem utolsósorban saját gazdasági és politikai érdekei. Mindez együttesen a szerző szerint oda vezetett, hogy a város alapvetően toleránsan és pragmatikusan viszonyult az egyre növekvő számban beáramló idegenekhez, és ezt a viszonyt csak ritkán zavarták meg politikai vagy egyéb érdekek.

Egészen más viszonyt mutat be Nada Zečević tanulmánya (*Nobiles, Cives, Popolari: Four Towns under the Rule of Carlo I Tocco [c. 1375–1429]*). Az idegen hatalmat képviselő, mind nyelvi, mind kulturális, mind vallási értelemben kívülálló Tocco család tipikus példája az önmagát szegregáló, az integráció és az asszimiláció minden formáját elutasító hatalmi elitnek, amelynek támaszai is idegenek az adott társadalmi környezetben. Ez az – elsősorban vallási téren megnyilvánuló – intolerancia jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Balkán ortodox lakossága szívesebben fogadta az ottomán uralmat.

A Kazimir Popkonstantin – Rossina Kostova szerzőpáros tanulmánya (*Minorities and Foreigners in Bulgarian Medieval Towns in the Twelfth to Fourteenth Centuries: Literary and Archaeological Fragments*) a „határ túloldaláról”, az ortodox többségű, középkori bolgár városokban élő kisebbségekről szól. Ebben a közeg-

ben a hagyományos (zsidó, örmény) és az új kisebbségek (latinok, kései nomádok) viszonylag könnyen megtalálhatták ugyan a maguk helyét, ám az ortodoxia fogalomrendszerében vagy eretneknek, vagy hitetlennek tekintett közösségeket a városi térben egyértelműen és határozottan elkülönítették.

Nagy Balázs (*The Towns of Medieval Hungary in the Reports of Contemporary Travellers*) az idegen utazók szemüvegén át láttatja a középkori magyar városokat. A paletta igen színes. A szerző forrásként egyaránt felhasználta Ibrahim ibn Jakub leírását, a raffenstetteni vámjegyzéket, Odo Deuil, Freisingi Otto, Abu-Hamid al-Garnafi, al-Idrisi, Lübecki Arnold és Rogerius mester híradásait. (Utóbbi szorosan véve talán nem is számít külföldi utazónak, hiszen hosszú évtizedeket töltött Magyarországon különféle egyházi méltóságokban.) De helyet kapott itt az *Anonymi Descriptio Europae Orientalis* és Bertrandon de la Broquière úti beszámolója is. A forrásokból igen érdekes, a szerzők sokféle háttérét is tükröző kép rajzolódik ki a magyarországi városokról és sok népcsoportot felvonultató lakosságukról.

Ismét más szemszögből, a társadalmi különbségek felől közelíti meg a kötet címadó fogalmait Laszlovszky József (*Crown, Gown and Town: Zones of Royal, Ecclesiastical and Civic Interaction in Medieval Buda and Visegrád*). Az uralkodó és a város között gyakran a vallási közösség, az egyház az összekötő kapocs, amely a két elemzett városban, Budán és Visegrádon a valóságos térben is átmeneti zónát alkot az uralkodói palota és polgárok települése között. Ebben az összefüggésben különösen érdekes, hogy ebben az átmeneti térben mindkét városban van egy-egy ferences kolostor – Visegrádon önmagában, Budán egy társaskáptalannal együtt –, amelyek egyfajta félnyilvános teret jelentettek a városokban, így különösen alkalmasak lehettek arra, hogy az uralkodó elit és a polgárság hivatalos vagy informális találkozásainak színterévé váljanak.

A kötet utolsó előtti tanulmányában Szende Katalin a nyelvi integráció lehetőségeit és korlátait vizsgálja (*Integration through Language: The Multilingual Character of Late Medieval*

Hungarian Towns). A mai olvasó számára sem tanulság nélkül való az a természetesség, ahogy a középkori városok lakói, de legalább egy részük a többnyelvűséget gyakorolta. Természetesen e többnyelvűség olykor az ország írásbeliségében általánosan használt latinnal karöltve jelenik meg (*Item pro lamimbus vulgo blech*), más-kor a megfelelő szakkifejezések hiányáról tanúskodik (*Item dem Solgabyro*). A kötet magyar anyanyelvű olvasójának emellett néhány derűs pillanatot szerez a soproni jegyző, Hans Gugelweitz rövid, magyar nyelvű virágéneke. Csak sajnálhatjuk a külföldi olvasókat, hogy ebből kimaradnak – a lábjegyzetben közölt angol fordítás csak a tartalmat adja vissza, a hangulatot nem.

A kötetet Gerhard Jaritz művészettörténeti tanulmánya zárja (*The Visual Image of the 'Other' in Late Medieval Urban Space: Patterns and Constructions*), mely a képi ábrázolások példáján mutatja be a másság késő középkori fogalmának sokféleségét, ugyanakkor a képi megjelenítésben a tipizálásra törekvést. Ilyen formán az idegenek, a pogányok, a szegények végül mégis egyetlen „csoporként” tűnhetnek fel a középkori festményeken.

A szépen szerkesztett kötet elején kapott helyet a tartalomjegyzék mellett a képjegyzék és a szerzők rövid bemutatása, a végén található a név- és tárgymutató. Ugyanakkor a recenzensnek nem sikerült rájönnie, mi indokolhatta, hogy az egyes tanulmányok eltérő gyakorlatot követnek a helynevek használatában. Míg a szerzők döntő többsége megadja a tárgyalt városok történeti nevét, neveit, van olyan tanulmány, amelyben hiába keressük a történeti neveket. A szlovéniai városokról például legfeljebb a meglehetősen nehezen olvasható térképet böngészve derül ki, hogy Ljubljánát németül Laibachnak hívták, hogy a kisebb, kevésbé ismert városok történeti neveit ne is említsük. Ez sem von le azonban a kötet értékéből. Mivel angol nyelven, egy neves angol kiadónál jelent meg, remélhetően a nyugat-európai szakmai közvéleményhez is megtalálja az utat, és így Közép- és Kelet-Európa a szó szoros és átvitt értelmében is felkerül a térképre.

F. ROMHÁNYI BEATRIX

Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században

História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2010. 564 old., 3800 Ft (História Könyvtár Monográfiák 27.)

Géza Pálffy: The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century

Center for Hungarian Studies and Publications, Boulder, distributed by Columbia University Press, New York, 2009. XVIII + 410 old. (East European Monographs No. DCCXXXV; CHSP Hungarian Studies Series No. 18)

Pálffy Géza, a budapesti Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa június első hetében kapta meg az MTA doktora címet a fenti könyveiben is közzétett tudományos eredményeinek elismeréseképpen. Az, hogy akadémiai értekezése nyilvános vitáján a humán szakma – történészek, irodalom- és művészettörténészek – több generációjának jelentős része megjelent, jól mutatja Pálffy tudatos és sikeres törekvését a tudományterületek közötti párbeszéd élénkítésére. Pálffy azonban nem csupán a tudományterületek, hanem a nemzetek közötti kutatási együttműködést is szorgalmazza, amihez hozzátartozik, hogy a kutatási eredményeket világnyelveken is publikálják. Nem véletlen, hogy monográfiája szinte egy időben jelent meg angolul és magyarul.

A disszertáció munkacímében még a „Szent István birodalma” elnevezés szerepelt, ezt váltotta fel a jóval semle-

gesebb és kevesebb támadási felületet kínáló, hivatalos terminus, a Magyar Királyság. A könyv a magyar állam történetében sok tekintetben sorsfordító XVI. századra összpontosít, ám vizsgálódásait a szerző a Habsburgok felemelkedésének történetével kezdi, s kiterjeszti a Bocskai-felkelésre és annak közvetlen következményeire is. Ezt az időszakot Pálffy a Magyar Királyságnak a Habsburgok ausztriai ágához fűződő kapcsolatai tükrében vizsgálja, amelyek a magyar történetírásban az abszolutista uralomra törekvő Habsburgok elnyomása, a függetlenségükért küzdő magyar rendek ellenállása és (fegyveres) felkelései összefüggésében szoktak szerepelni. Számptalan korábbi történeti munka (és néhány újabb kiadvány is) 1526 után a Habsburgokat a magyarok (és a Habsburg Monarchia fennhatósága alá tartozó többi ország) nemzeti függetlenségének eltipróiként festette le, a Magyar Királyságot pedig mintegy gyarmatként, amely alig volt több ütközőállamnál az erőszakosan terjeszkedő Oszmán Birodalom útjában. Ahogy Pálffy fogalmaz: „A történeti köztudatban így válhattak a magyar királyi koronát – elődeikhez, az itáliai Anjoukhoz, Hunyadi Mátyáshoz vagy a lengyel Jagellókhöz hasonlóan – legitímen viselő Habsburgok az ország jelentős részét fegyveres erővel megszálló oszmánokhoz hasonlított hódítókká.” (17. old.)

A könyv árnyalja ezt a képet. Pálffy egy aránylag hosszú bevezető fejezetet szentel a historiográfiái áttekintésnek, felsorolva azokat az előítéleteket és vitatható nézőpontokat, amelyek oly sokáig jellemezték a hazai történeti munkákat, háttérbe szorítva a differenciáltabb értékelést. Acsády Ignác, Károlyi Árpád vagy Szekfű Gyula helyett a romantikus nacionalista történelemszemléletű szerzők – Thaly Kálmán, Mód Aladár – domináltak. Mód a *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* című monográfiájában fejtette ki markáns álláspontját: a magyar állam és a Habsburgok 1526-tól 1918-ig tartó közös története nem volt más, mint a magyarság nemzeti függetlenségi küzdelme a „német elnyomókkal”, az „osztrák gyarmatosítókkal” és az „imperialista” Habsburgokkal szemben. Jóllehet művét